

MITHRAS SOL¹

ŽELJKO MILETIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR 23000 Zadar
zmiletic@unizd.hr

UDK:295.21
904:295.21]"652"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2006-12-15

Sol i solarni kultovi u Rimu duboko su ukorijenjeni. Popularnost im je bila mala, osim u doba careva – propagatora sunčanih božanstva. Njihovim odlaskom i heliolatrija bi opala. Tek je Aurelijan stvorio novo vrhovno božanstvo koje je igralo važnu ulogu u rimskoj religiji trećeg i četvrtog stoljeća. U radu se ističe karakter solarnih kultova i komponente koje su utjecale na njihov razvoj u doba ranog Principata, radi usporedbe s mitričkim Solom u trima razinama: mitološkoj, kozmogonijskoj i liturgijskoj. Važna uloga Sola u mitraizmu je određena već tijekom 1. st. Ravnopravno s Mitrom on se javlja u prizoru mitske Gozbe. U kozmičkom poretku Mitra ubija zvjezdanog Bika, pokreće ciklus inkarnacije duša, a Sol ga završava uzdizanjem duša nazad u zvjezdanu sferu. Planetska božanstva i niži demoni kontrolori su različitih stupnjeva u tom procesu.

KLJUČNE RIJEČI: *Mitra, mitska gozba, petrogeneza, psihopomp, Sol, tauroktonija, zvjezdana karta*

Premda su Rimljani Augustova doba držali da Sol pripada najstarijem stratumu religije,² njegov kult nije bio osobito istaknut kroz 1. st., u vrijeme kada se javljaju prvi dokazi postojanja zapadnog mitraizma. Ipak, znameniti *gens Aurelii* drži ga patronskim božanstvom, a *Circus Maximus* krije mali hram u kojem se *Sol indiges* zajedno s Lunom svetkovao 28. augusta.³ Spomen *Soli Indigiti in colle Quirinale* u Filokalovim Fastima na datum 9. augusta ukazuje isto tako na svetkovanje autohtonog Sola praoca.⁴ Pod utjecajem helenističkih ideja, heliolatrijom Nerona i nekih kasnijih careva, kao i kroz aktivnost kolegija kvindecemvira - tumača sibilinskih knjiga - povremeno su naglašavani solarni aspekti Apolonova kulta.⁵ U tom periodu niti utjecaji sa strane nisu bili izraziti, ali svakako su nam znakoviti, jer ukazuju koje su komponente bile ključne za kasniji razvoj kulta. Tako je Sol važnu ulogu imao u egipatskoj astralnoj religiji⁶ i u sustavu uvezene babilonsko helenističke astrologije. Naime, Zodijak - ključni element astrološkog sustava - nebeski je pojas kroz koji se Sunce i planeti prividno kreću tijekom godišnjeg ciklusa.⁷ Odnos Rimljana prema astrologiji bio je dvojak. Disciplina je bila silno popularna u svim

¹ Ovo je znatno prošireno priopćenje koje sam pročitao na skupu *Illyrica antiqua* održanom u počast akademiku Duju Rendiću-Miočeviću godine 2003. u Zagrebu. Nisam bio u mogućnosti prirediti članak za zbornik, pa to činim na ovom mjestu.

² M. Terentius Varro, *De lingua Latina*, V.10; Dionysius Hal., *Antiquitates Romanae*, 2.50.3. C. LETTA, 1988, 592-593. G. GALINSKY, 1967, 619 i d.

³ P. Cornelius Tacitus, *Annales*, 15, 74. Fr. RICHTER, 1909-1915, 1139-1140. Grčki ikonografski predložak Lune u

bigi i Sola u kvadrigrini razlog su podizanja njihova hrama u cirku. Zajedno su simboli vječnosti, a Sol je *invictus*, vječiti pobjednik. E. MARBACH, 1927, stupac 903.

⁴ *CIL* I, 2.

⁵ E. SIMON, 1990, 30 i 32; J. GAGÉ, 1985, 594-600; 623-625.

⁶ G. ROEDER, 1909-1915, 1155 i d.

⁷ *Nonnus, Dionysiaca*, 38.90. H. GUNDEL – R. BÖKER, 1972, 462 i d., osobito 547-575.

društvenim slojevima i prožimala je dnevni život Rimljana, a s druge strane službeno je smatrana praznovjerjem i devijacijom oficijelne religije, zbog čega je dolazilo do povremenih proganjanja astrologa iz Rima.⁸ Religijska politika careva bila je izuzetno važna za prijenos ideja solarna kulta. Carevima, koji su bili na vrhu hijerarhije promijenjenog društvenog uređenja, bila je potrebna nebeska sankcija položaja novog vladarskog ustrojstva. Ono je, naime, bilo ukorijenjeno u rimskoj tradiciji,⁹ ali nije bilo obuhvaćeno rimskim pravom. Vergilije, Horacije i Ovidije ističu Sudbinu i Jupitera kao nositelje zemaljskog zlatnog doba inauguriranog od Augusta sa Ludi Saeculares, godine 17. pr. Kr.¹⁰ Panegiricima je sasvim suprotna službena carska ideologija i promidžba dinastije kojom August i nasljednici potvrđuju vlasti i dokazivanje božanskog podrijetla traže pod pokroviteljstvom Venere, Božanskog Julija, Marsa, Herkula, Dijane, Apolona i Sola. Personalni bogovi julijevsko-kladijevske dinastije gurnuli su u drugi plan nebeskog vrhovnika. Apolon ima važnu ulogu u Augustovoj carskoj propagandi, koja se temeljila na restauraciji mitskog Zlatnog doba. Nakon pobjede pod pokroviteljstvom Apolona Akcijskog, iz Heliopola u Egiptu preneseni su u Rim obelisci posvećeni Suncu.¹¹ Jedan obelisk postavljen je kao gnomon horologija na Marsovu polju, a drugi na spinu u Velikom cirku¹² u kojem su utrke kvadrige održavanje pod zaštitom Sola. Apolon *Phoebus* bio je Vesti i Augustu sustanar u imperijalnom domu.¹³

Neronova aspiracija za uspostavljanje vlasti koja bi bila srodna tipu teokratskih helenističkih monarhija najbolje se prepoznaje kroz izjednačavanje sa Solom. Car se predstavljao kao Apolon kitarista i vozar Solove kvadrige,¹⁴ pa je sebi na Eskvilinu izgradio Zlatni dom, dostojan arhitektonski okvir i najuočljiviji iskaz nove ere. *Colossus Neronis*, golemi kip od bronce, srebra i zlata koji je sjajem nadmašio svjetsko čudo, brončanog Helija – Kolosa s Rodosa - bio je postavljen na kraju Svete ceste u središtu golemog vestibula palače.¹⁵ Za Hadrijana premješten je malo bliže Flavijevskom amfiteatru.

Antoninski period označio je trijumf astrologije i astrolatrije. Osme godine vlasti Antonin Pij emitirao je seriju novca s prikazima zodijskih znakova i planeta. To je razdoblje apogeja astrološke literature, izdana je Ptolomejeva Tetrabiblija i rasprava Sirijca Vettija Valensa.¹⁶ (Sl. 1)

Komod je prvi car koji je epitet *Invictus* uveo u službenu imperijalnu titulaturu. Prvakova osobna *virtus*, kao i *felicitas* koja je božanski dar, čine tu nepobjedivost kakvu u najvećoj mjeri ima upravo nebeski uzor – Sol.¹⁷ U severskom periodu nekoliko pripadnika imperijalne obitelji istaknuti su propagatori solarnih kultova orijentalnog podrijetla, a povezanost carske kuće s mitričkim Solom lijepo se uočava na natpisu na kojem se spominje *sacerdos Invicti Mithrae domus Augustane*.¹⁸ Na novcima s početka trećeg stoljeća Septimije Sever prikazuje se kao vozar sunčeve zaprege, s bičem u ruci. U čuvenom septizodiju na Palatinu, građevini koja personificira

⁸ F. V. M. CUMONT, 1911, 162-195, poglavlje: Astrology and Magic. F. CUMONT, 1912. F. H. CRAMER, 1954. O. NEUGEBAUER, 1969, 102 i d.; J. H. W. G. LIEBESCHUETZ, 1979, 119 i d.

⁹ R. TURCAN, 1998, 99 i d.

¹⁰ J. R. FEARS, 1981a, 47 i d.

¹¹ Česta je i razumljiva alternacija božanskih parova Apolon/Dijana i Sol/Luna.

¹² C. PLINIUS SECUNDUS MAIOR, *Naturalis historia*, XXXVI, 71

¹³ E. SIMON, 1990, 31-32; J. R. FEARS, 1981 a, 62 i d.

¹⁴ Sol u kvadrige simbolizirao je pobjedničku vlast. Suetonius, *De vita Caesarum: Nero*, LIII. U poglavlju XXV. opisuje

Neronov povratak iz Grčke, gdje je sudjelovao na brojnim igrama natječući se u vožnji zaprege, glumi u dramama i sviranju. U grad je ušao u Augustovoj trijumfalnoj kočiji, u purpurnom ruhu i s plaštem ukrašenim zlatnim zvijezdama. Konačni cilj povorke bio je Apolonov hram na Palatinu.

¹⁵ M. Valerius Martial, *Epigrammaton*, I 70.7-8. Suetonius, *De vita Caesarum, Nero*, XXXI; Cass. Dio. LXIII 6,2. Ю. Г. ЧЕРНЫШОВ, 1994, 37 i d. J. H. W. G. LIEBESCHUETZ, 1979, 84 i d.; J. B. WARD-PERKINS, 1981, 59-61; 101-103.; H. STIERLIN, 2002, 74-77.

¹⁶ J. BEAUJEU, 1955, 323-325.

¹⁷ J. R. FEARS, 1981 b, 814; 822.

¹⁸ CIL VI, 2271.

Sl. 1. Apoteoza Antonina Pija i Faustine na Marsovu polju, postolje Antoninove kolumne, sad u Vatikanskim muzejima.

Fig. 1. The apotheosis of Antoninus Pius and Faustina on the Field of Mars, the base of the column of Antoninus, now in the Vatican Museums.

sedmodnevni tjedan,¹⁹ u središnjoj niši vjerojatno posvećenju Suncu bila je postavljena carska skulptura.²⁰ Karakala se naziva *Sol invictus imperator* na tzv. antoninijanima, srebrnom novcu koji je pustio u optjecaj. Od denarija ta nominala razlikovala se po prikazu radijalne krune na muškim bistama, poput one na dvostrukom asu (dupondiju).²¹ Heliogabal je bio nasljedni svećenik Elah-gabala (*Alagabalus*) boga Emese prenesenog u Rim u obliku fetiša – crnog meteorskoga kamena.²² Kultnu sliku tog Ba'ala – kojeg su Rimljani poimali kao Nepobjedivo Sunce - postavio je u novosagrađeni veličanstveni hram na Palatinu, kraj kojeg su bili vrtovi i Adoniov hram.²³ Imperatorovo sramotno vladanje i nečasna smrt doveli su do potpunog gubitka nakratko stečene važnosti kulta tog božanstva postavljenog na vrh hijerarhije rimskog panteona.²⁴

¹⁹ Sedmodnevni tjedan uveden je u Rim tijekom 1. st. prije Krista, a afirmirao se tijekom drugog stoljeća. G. BARBIERI, 1988, 373 i d.

²⁰ *Scriptores Historiae Augustae, Sev.* 19,5 i 24, 3-4. G. BARBIERI, 1988, 377-379.

²¹ M. CRAWFORD, 1975, 565 i d.

²² *Scriptores Historiae Augustae, Carac.* 11, 7.

²³ J. B. WARD-PERKINS, 1981, 132-134, kaže da je hram između 218. i 222. godine bio postavljen na mjestu ranijeg

Aedes Caesarum na istočnoj izdanku Palatina, nasuprot Hadrijanovom hramu Venere i Rome. Od hrama su ostali temelji hrama pored i ispod crkve sv. Sebastijana. Iz tih ostataka i prikaza na novcu, poput onog na sl. 67 iz istog djela, vidimo da je građevina veliki heksastilni peripter (60-70 sa 40 metara), zatvoren u četverokutni portik. Hram je nakon Heliogabalove smrti iznova posvećen Jupiteru Ultoru.

²⁴ Fr. RICHTER, 1909-1915, 1143-1145.

Držeći da mu je sunčani bog Emese donio pobjedu u istočnim ratovima Aurelijan je utemeljio novo svetište na Marsovu polju, s kružnim hramom u središtu perimetralnog zida golemog pačetvorinastog temenosa, što je rješenje nastalo po uzoru na Belovo svetište u Palmiri.²⁵ Izgled građevine odražava monoteističke tendencije, a u novom panteonu Sunce je preuzelo ulogu vrhovnika od Jupitera. (Sl. 2) Uveo je vrhovni sakralni kolegij *Pontifices dei Solis*, umjesto starih pontifika, te je na 25. decembra odredio festival Sunca – *Natalis Solis Invicti*.²⁶ Datum festivala određen je na zimski suncostaj, umjesto u razdoblje najvećih vrućina oko ljetnog solsticija, kada se svetkovao stari Sol indiges i rimski Mitra – Sol. Taj podatak, zajedno s neklasičnim oblikom svetišta, makar podignutog nedaleko od Augustova obeliska na Marsovu polju, ukazuje na određene promjene u tradicionalnom poimanju Sola. Božanstvo je sinkretizirano iz nekoliko različitih solarnih bogova: Elah-gabala; rimskog Sola; panonskog sunčanog božanstva čija je svećenica bila imperatorova majka; palmiranskog sunčanog boga Malahbala (*Malakbel* - Kralj Bal) čiji je latinizirani naziv *Sol sanctissimus*. U kultu se također manifestiraju različite komponente: epiteti su orijentalni (njihovi latinski prijevodi su *Invictus*, *Aeternus*, *Divus*), svetkovanje festivala konjskim utrkaма italsko, a grčkog podrijetla je *agon solis* – institucija natjecateljskoga karaktera u čast Apolona Foeba. Aurelijan je iz lokalnih, minornih i provincijskih božanstava stvorio novo vrhovno božanstvo koje je igralo važnu ulogu u rimskoj religiji i kroz čiji bitak su krajem trećeg i kroz četvrto stoljeće prepoznavana mnoga druga božanstva.²⁷ Bitno je reći da je "novi" Sol također shvaćan kao osobno božanstvo poput Augustova Apolona; on je *Dominus Imperii Romani*.²⁸ Premda stvoren od različitih komponenti, njegova uloga je tradicionalna, duboko rimskih korijena. Božanski kočijaš *Comes Augusti* osiguravao je imperatoru uspon i pobjedu.²⁹

Spomen Kristova rođenja postavljenog na datum 25. decembra prvi put je zabilježen na izvoru iz 354. g., a vezuje se uz stariji događaj iz 336. Uobičajeno se stoga drži da je kršćanski Božić određen na taj datum godišnjeg ciklusa kao odgovor na Aurelijanovu svetkovinu *Natalis Solis invicti*, da bi prekrpio važnu pogansku svetkovinu. Pouzdan je podatak da kršćani koriste termin *Natalis Solis Iustitiae* barem tri desetljeća prije Aurelijanovog Rođenja Sunca. Međutim, još je potpuno otvoreno pitanje je li svetkovanje Božića pomaknuto iz Marta na zimski solsticij u razdoblju između 243. i 311. ili nakon 336. g. Svakako namjera nije bila preslojiti Mitrički solarni festival, jer se taj nije slavio zimi, nego oko ljetnog solsticija kao i dva stara rimska solarna festivala.³⁰ Bez obzira na vrijeme pomicanja datuma rođenja, asocijacija Sunca Pravde s Kristom sasvim razumljivo Konstantina je navela da koncept Sola kao patronskog pa i vrhovnog božanstva izjednači s kršćanskim Jedinim Bogom.³¹

Konstantinu je Sol *Invictus* također bio garant svjetske vlasti, a pristajanjem uz njega ujedno je pokazao raskid s Dioklecijanovim političkim i vladarskim ustrojstvom utemeljenim na jovijanskoj teologiji.³² Car emitira novac s prikazom Sola i nakon pobjede nad Maksencijem, sve do 324., a onodobni kršćanski pisci i umjetnici Nepobjedivo Sunce drže simbolom Boga.³³ Na prerađenu Hadrijanovu tondu sa Konstantinova slavloluka carski lik prikazan je ovjenčan

²⁵ J. B. WARD-PERKINS, 1981, 417-418.

²⁶ *Scriptores Historiae Augustae, Vita Aureliani*, 25, 3.; G. S. HALSBERGHE, 1972, 130 i d.

²⁷ Fr. RICHTER, 1909-1915, 1146-1148.

²⁸ M. SIMON, 1979, 416.

²⁹ J. R. FEARS, 1981 b, 822-824.

³⁰ T. J. TALLEY, 1991, 85 i d, raspravlja o najstarijoj evidenciji Božića ustanovljenog na 25. decembra.

³¹ J. GAGÉ, 1985, 602-612.

³² J. R. FEARS, 1981 a, 118 i d.

³³ J. VOGT, 1957, 318 i d. Epitet *Invictus* koji se pridaje Solu, Konstantinu i Kristu značajna je poveznica.

Sl. 2. Aurelijan sa zrakastom krunom na aversu, Sol Oriens na reversu novca iz 274.
 Fig. 2. Aurelian with a rayed crown on the obverse, Sol Oriens on the reverse of a coin from 274.

solarnim nimбом kako žrtvuje palatinskom Apolonu. Na istočnoj strani slavoluka u sceni trijumfa vidimo Konstantina u solarnoj kvadrigrđi kako ga kruni Viktorija. Prikaz stojećeg Sola s prikopčanom hlamidom i globusom u desnoj ruci, popraćen legendom *Soli Invicto comiti*, čest je na aversu Konstantinova novca. Izvori imperatorovih pobjeda su *Virtus Augusti* i *Sol Invictus Comes*.³⁴ Svakako je solarna simbolika Konstantinu omogućila neutralan opis božanskog utemeljenja imperijalne vlasti i oslobodila ga korištenja kontroverznih kršćanskih znakova.

Isticanje Sola kao vrhovnog božanstva, bitka od kojega sve emanira, doživio je vrhunac, ali i kraj u Makrobijevim *Saturnalijama*.³⁵ Tzv. poganska obnova u tom trenutku figurirala je kao izraz osobne religije, a na društvenom i državnom planu već neko vrijeme u potpunosti se nametnuo kršćanski Sol.

August kao prvi car bio je prisiljen razraditi model potvrđivanja božanskog podrijetla carske zemaljske vlasti kroz divinizaciju i apoteozu.³⁶ Naglašavanje antropološkog dualizma i filozofija spasenja, soterija, zajedno s idejom o vertikalnom putovanju duše na nebo, koja se popularizira tijekom drugog stoljeća pod utjecajem misterijskih religija, zajedno su dovele do razumljivog izbora Sola za božanstvo - kontrolora tog procesa. U starom vijeku, naime, dobro je bila poznata moć Sunca da uzdiže vodenu paru uvis u nebo. Za dušu se smatralo da posjeduje slične kvalitete kao para i dah, štoviše da jeste sam dah, nešto što je prozračno, lagano i vlažno.³⁷

³⁴ J. R. FEARS, 1981 b, 751-752, 823.

³⁵ Theodosius MACROBIUS, *Saturnaliorum*, XVII-XXIII.

³⁶ Generalna studija o carskom kultu na Zapadu i u Maloj Aziji, koji se razvio iz Augustovog modela divinizacije

kod D. FISCHWICK, 1987; 1990; 1992. Usporedi D. FISCHWICK, 1978; J. R. FEARS, 1977.

³⁷ R. B. ONIANS, 1988, 93 i d, poglavlje "The *ψυχή*".

Solarna indoeuropska božanstva imaju veze sa soterijom. Tako je Sol, osobito u helenističkim maloazijskim panteonima, bio blisko povezan s Hermesom od kojeg je postupno preuzimao ulogu psihopompa u procesu vertikalnog putovanja psihe, kao i ulogu anđela – medijatora između bogova i ljudi.³⁸ Da je takva ideja postojala među Rimljanima u vrijeme Principata zorno nam ilustrira prizor apoteoze Antonina Pija i Faustine na postolju Antoninove kolumne. (Sl. 1) Carski par uzdiže se na krilima Genija iznad personificiranog Marsova polja, na čijem tijelu je postavljen obelisk. Taj monolit, postavljen od Augusta godine 10. prije Krista, ne smijemo shvaćati samo kao scenografiju cijelog prizora, jer znamo da je on posvećen Solu. Sugestivno, stoga, djeluju noge uzdižućeg genija, lijeva prislonjena na lik Marsovog polja, desna na obelisk.

Neobičnost mitričke doktrine je upravo to što je već od prvog stoljeća u njoj snažno naglašena solarna komponenta, u doba kad je solarni kult bio slabo popularan, premda duboko ukorijenjen u rimskoj religiji. Trebalo je proći dva stoljeća dok Aurelijan nije stvorio Sola koji je imao važnu kulturnu i filozofsko – teološku ulogu. Razloge tom ranom isticanju važnosti solarne teologije treba otkrivati u podrijetlu mitričkoga kulta. Stariju teoriju o dolasku tog misterijskoga kulta s Istoka odbacili su znanstvenici u zadnjim desetljećima dvadesetog stoljeća.³⁹ Premda geneza rimskog mitraizma ni izdaleka nije razjašnjena, čini mi se prihvatljivom Merkelbachova teorija o umjetnom nastanku. Tvorci bi bili intelektualci u krugu carske palače, koji su u novo učenje ugradili suvremene religijsko-filozofsko-znanstvene spoznaje.⁴⁰ Eklekticizam je evidentan, mnogi sadržaji potječu s istoka; u mitraizam je ugrađena helenistička astrologija, ideje neoplatoničke filozofije i uopće tada popularne soterije, čak i nešto elemenata iz iranske religije.

U toj astralno-kozmičkoj religiji solarna komponenta, nesumnjiva već iz uobičajenog Mitrinog naziva *Sol Invictus*, iskazana je u prizorima – ilustracijama priče o Mitri, pogotovo u epizodama tauroktonije (Sl. 3) i gozbe, zatim u oblikovanju i namještaju svetišta, te u inicijacijskim ritusima. Tvorci nove religije autori su priče o Mitri tauroktonu. Epizode su dobile doktrinarno tumačenje, a događaji opisani u priči vjernicima su na alegoričan način objašnjavali kozmički poredak sukladno kojem su oblikovane liturgijske radnje. Sol je sudionik nekoliko epizoda često nejasnog značenja⁴¹ prikazivanih na bočnim stranicama kulturnih reljefa oko središnjeg prizora tauroktonije. Na ključnoj sceni ubijanja bika Sol i Luna prikazuju se u gornjim uglovima ikona. Efemerni položaj dva lika ukazuje da u toj ulozi oni prvenstveno naznačuju prostorno vremenski okvir, na prizoru na kojem je istaknutija uloga Mitre koji ubodom noža pokreće genezu. (Sl. 4)

Epizoda u kojoj je evidentno Sol ravnopravan partner Mitri, jest mitska gozba. Kao drugi najvažniji prizor iz mitričke priče često je ispunjala stražnju stranu onih kulturnih ikona koje su se pomoću stožera ili nekog drugog mehanizma mogle okretati tijekom liturgije. Dva lika goste se krvlju i mesom netom ubijenog bika. Tauroktonija, gozba i druge mitske epizode prikazane u spelejima alegorije su iz kojih je izvedena mitrička kozmogonija, poimanje uređenja svijeta, u kojem su bitni procesi smrt nebeskog bika, pokretanje duša prema inkarnaciji i ponovno stjecanje besmrtnosti usponom do Mliječnog puta. Mitra je pokretač ciklusa, Sol ga završava, a planetska božanstva i niži demoni kontrolori su različitih stupnjeva u tom procesu.⁴²

³⁸ B. LINCOLN, 1982, 505 i d., a o ulozi koju ima *angelos* vidi u istom zborniku, u raspravi iza Versnelovog članka. F. K. DÖRNER, 1978, 123 i d.; J. DUCHESNE-GUILLEMIN, 1978, 187; 192; 198-199; Ž. MILETIĆ, 1995, 99-100. Ž. MILETIĆ, 2003, 121.; R. B. ONIANS, 1988, 254 i d. u poglavlju "Death and Cremation" govori o vezi smrti, isušivanja i vatre. Prema navodima Julijana Apostate (Iulianus, *Oratio VIII*, 172 D), sunčeve zrake vode duše uvis, kao što isparavanjem uzdižu materiju (paru).

³⁹ Kritički pregledi starijih mišljenja o genezi zapadnog mitraizma kod R. BECK, 1984, 2002 i d.; R. L. GORDON, 1975, 215 i d.; R. GORDON, 1994, 459 i d.

⁴⁰ R. MERKELBACH, 1984, 153 i d.

⁴¹ PORPHYRIUS, *De antro Nympharum*, 10; 18; 19. O tom problemu ističem rad P. SELEM, 1986, 189 i d.

⁴² O geografiji, glavnim likovima i procesima koji se odvijaju u mitričkom kozmosu kod Ž. MILETIĆ, 1997, 195 i d.

Sl. 3. Tauroktonija isklesana na stijeni, mitrej u Močićima kod Cavtata.
Fig. 3. A scene of bull sacrifice (tauroctonia) carved into a cliff, the Mithraeum at Močići near Cavtat.

Sl. 4. Tauroktonija, Mitreo di Marino, Marino kod Rima.
Fig. 4. Sacrifice of a bull, Mitreo di Marino, Marino near Rome.

Sl. 5. Petrogeneza, Mitreo di S. Stefano Rotondo, Museo Nazionale Romano.
Fig. 5. Petrogenesis, Mitreo di S. Stefano Rotondo, Museo Nazionale Romano.

Mitra i Sol u prikazima legende uvijek se prikazuju kao zasebni entiteti. Različitost je naglašena ikonografijom. Solov ekskluzivni atribut je radijalna kruna. Teško je reći kakav je njihov ontološki odnos. Na posvetnim natpisima Mitra je zazivan kao Sol Invictus, što nam sugerira da su u teologiji mogli biti poimani kao dva iskaza jednog solarnog bića – možda noćnog (Mitra) i dnevnog (Sol) Sunca, ali jednako tako možemo razmišljati da se želi naglasiti opozicija dva lika.

Snažno uporište razmišljanju da je Mitra poiman kao vladar i kontrolor ukupnih procesa dimenzionalne ekumene i božanskog svijeta vidimo iz prizora petrogeneze.⁴³ (Sl. 5) Mitra se rađa iz kamena i život je stvoren iz nečega što je neživo. Za svijet starog vijeka to je uobičajen bizaran način postanka bogova. Vjernici su morali prihvatiti nadnaravnost takvih događaja, jer se njihovo vjerovanje u spas duše temeljilo na isto takvoj paradoksalnoj premisi kako se život rađa nakon smrti.⁴⁴ Prikaz Mitrinog rođenja anticipira njegovu božansku ulogu. On, naime, u rukama drži nož i baklju. Nož je oružje kojim će Mitra pokrenuti genezu, a plamenom baklje Sol će je dovršiti podižući duše nazad uvis. Baklja je solarni simbol vrućeg daha koji uzdiže duše kroz planetske sfere do sunčevih vrata u zviježđu Capricorna, tj. do ulaza u božansku zvjezdanu sferu.⁴⁵ Time odbacujem Vermaserenovu spekulaciju kako baklja u prizoru petrogeneze označava da je Mitra *genitor luminis*.⁴⁶ Ikonografski repertoar petrogeneze ukazuje nam na sinkretizam karaktera likova Mitre i Sola.

Rasprave o mitričkoj sideralnoj eshatologiji dovele su do obnove zanimanja za više od stoljeća staro Starkovo tumačenje tauroktonije kao zvjezdane karte. U mitraizmu se može dobro uočiti paralelizam prikaza iz mitske, liturgijske i kozmogonijske razine kulta. To je razumljivo, jer su vjernici bili uvjereni da su kozmički poredak i procesi koji se u njemu odvijaju posljedica mitskih događanja. Drugim riječima, uprizorenja mita, uređenje mitreja i inicijacijski ritusi preslikavaju izgled kozmosa.⁴⁷ Stoga mi se Starkova hipoteza čini uvjerljiva. Osnovna pitanja koja se nameću oko nje su: Koji je kriterij za izbor likova na zvjezdanoj mapi i koji je Mitrin zvjezdani pandan? Odgovore je moguće dati imamo li na umu upravo Mitrin solarni karakter.

U više rasprava u kojima sam se rukovodio radovima Becka,⁴⁸ Inslera,⁴⁹ Speidela,⁵⁰ Bausanija,⁵¹ Ulanseya,⁵² Merkelbacha⁵³ i Gordona⁵⁴ došao sam do zaključka da likovima s tauroktonije odgovaraju zvjezdani likovi smješteni na nebeskim krugovima: ekvinijskom ekvatoru i zodijačkoj ekliptici.⁵⁵ Konzistentnost u odabiru zviježđa i paralelizam u rasporedu kultne i nebeske slike su uvjerljivi, prihvatimo li tvrdnju da su na tauroktoniju prenijeta zviježđa s nebeskog ekvatora kakav je bio u razdoblju od 3880. do 1730. pr. Kr. Tada su precesijske točke sunčeve proljetne i jesenske ravnodnevice (tj. mjesta gdje se sijeku nebeski ekvator i ekliptika) bile u konstelacijama *Taurus* i *Scorpio*. Na temelju mezopotamskih podataka u rimskom mitraizmu izabrane su redom sljedeće konstelacije između tih točaka i stvoreni su sideralno – mitski parovi:

⁴³ Kratka, sadržajna rasprava o petrogenezi kod E. M. YAMAUCHI, 1978, 547 i d.

⁴⁴ R. L. GORDON, 1980, 55-57, ističe apsurdnost termina *petra genatrix*. Premda je stijena neživa i bez spolnosti, u mitu ona može funkcionirati kao roditeljica.

⁴⁵ Ž. MILETIĆ, 2003, 121.

⁴⁶ M. J. VERMASEREN, 1963, 75.

⁴⁷ Takav jezgroviti zaključak daje i R. BECK, 1984, 2061; 2081-2084.

⁴⁸ R. BECK, 1976, 95 i d.; R. BECK, 1977, 1 i d.; R. BECK, 1978, 87 i d.; R. BECK, 1979, 515 i d.; R. BECK, 1988.

⁴⁹ S. INSLER, 1978, 519-538.

⁵⁰ M. P. SPEIDEL, 1980.

⁵¹ A. BAUSANI, 1979, 503-514.

⁵² D. ULANSEY, 1989.

⁵³ R. MERKELBACH, 1984, 75-133; 193-244.

⁵⁴ R. GORDON, 1975, 215-248; R. GORDON, 1980, 19-99.

⁵⁵ Ž. MILETIĆ, 1994, 93-108; Ž. MILETIĆ, 1995, 83-102; Ž. MILETIĆ, 1997, 195-220; Ž. MILETIĆ, 1998, 69-78. Ž. MILETIĆ, 2003, 119-124.

Taurus – bik,
Canis Minor – pas,
Hydra – zmija,
Crater – pehar,
Corvus – gavran,
Scorpius – škorpion.

Prenošenje starih podataka iz Mezopotamije otvara pitanja kronološke i itinerarske naravi. Nekoliko milenija dijeli vrijeme kad je opisano stanje bilo uočljivo na nebu od vremena nastanka prvih tauroktonija. Velika prostorna udaljenost kulturnih središta jednako je golema prepreka za direktno preuzimanje tih znanja za potrebe novostvorene rimske religije. Znanja su, međutim, preuzeta posredno, preko stare i popularne discipline astrologije. Sustavno praćenje astronomskih pojava na prostoru mezopotamskih civilizacija, očevitno iz brojnih efemerida zapisanih na glinenim pločicama poslužilo je za stvaranje astrologije, najkasnije od 1. milenija pr. Krista. Na starim "kaldejskim" astronomskim podacima disciplina je u potpunosti izgrađena u helenističkom svijetu, gdje je postala jako popularna.⁵⁶ Brzo je prihvaćena i od strane Rimljana i ugrađena u mitraizam. Aratov sideralni priručnik *Fenomena*, sačuvan preko Hiparhova komentara, uz homerske epove najčitanije je djelo grčko-rimske civilizacije. *Fenomena*, prepunu podataka o vremenskim znakovima, sfernim krugovima i predviđanjima preuzetim iz "kaldejske" astrologije, proučavali su rimski republikanski intelektualci, a kad su njene dijelove na latinski jezik preveli Ciceron, nešto kasnije i Germanik, doživjela je silnu popularnost, jer je sadržavala brojne didaktičke upute korisne različitim društvenim slojevima.⁵⁷ Razdoblje populariziranja tog djela kolidira s fiktivnim vremenom i mjestom konstruiranja mitraizma u doba ranog principata, pa je sasvim logična hipoteza da je *Fenomena* poslužila kao jedno od važnih vrela u tim poduzećima. A o inertnosti astrološkog sustava i fosiliziranju astronomskih opažanja koji su poslužili kao osnovica te discipline najbolje govori činjenica da su astrognoksijski podatci u suvremenoj astrologiji preuzeti uglavnom iz rimskih astronomskih efemerida, pa horoskopski datumi u dnevnom tisku griješe za oko dvadesetak dana.

Četiri ključne godišnje točke (zimski i ljetni solsticij, proljetni i jesenski ekvinocij) određene su položajem Sunca na ekliptici. Sunčevo prividno kretanje na tom krugu odredilo je i izbor likova na tauroktoniji kao pandana zvijezdima. Dva nebeska kruga, ekliptika i ekvator, u mitričkoj ikonografiji prikazani su često na kozmičkom globusu tzv. lavoglavog ili zmijom ovijenog božanstva, kontrolora vrata kojima su duše silazile odnosno se dizale u procesu putovanja duša. Povezanost Mitre s tim točkama nesumnjiva je zbog izričitosti navoda kod neoplatoničara Porfirija,⁵⁸ kojima se poslužio M. Speidel u pogrešnom dokazivanju da je Mitrin nebeski pandan zvijezde Orion. Manjkavost njegove teorije je u neuvjerljivim astronomskim dokazima i izostanku objašnjenja o eventualnim kronološkim, kulturnim i itinerarskim vezama ova dva lika. Ulansey je Mitru tauroktona pokušao povezati sa zvijezdom (i mitskim junakom) Perzejom. Njegovu argumentaciju, koja je metodološki loše utemeljena jer izgrađuje spekulacije iz spekulacija, dodatno slabi nekonzistentno korištenje astronomske argumentacije. Ulansey

⁵⁶ A. JEREMIAS, 1909-1915, 1427 i d.; A. Le BOEUFFLE, 1977; J. H. W. G. LIEBESCHUETZ, 1979, 119 i d.; T. BARTON, 1994; A. A. GURHSTEIN, 1995, 153 i d.; G. Ye. KURTIK 1995, 175 i d.; D. S. RAEVSKY, 1995, 193-199; R. GORDON, 1999, 261 i d.

⁵⁷ R. H ALLEN, 1963, 17; P. KUNITZSCH – T. SMART, 1986, 6 i karta na strani 5; O. NEUGEBAUER, 1969, 145 i d. M. R. GALE, 2000, 58 i d.; R. L. HUNTER, <http://www.cisi.unito.it/arachne/num2/hunter.html>

⁵⁸ Porphyrius, *De antro nympharum*, 24.

Sl. 6. Planetske sfere prikazane kao sedam vrata na mozaičkom podu, Mitreo delle sette Porte, Ostia
 Fig. 6. The planetary spheres depicted as seven doors on a mosaic floor, Mitreo delle sette Porte, Ostia

previđa niz prikaza Mitre u panteonima maloazijskih helenističkih državnica. Ime i ikonografija tog perzijskoga derivata preuzeti su za rimskoga Mitru.

Mitra taurokton nesumnjivo je vladar ukupne zvjezdane sfere i pokretač procesa koji u njoj počinju i završavaju. Stoga ne trebamo tražiti njegov sideralni par. Međutim, onaj koji ga najbolje iskazuje svakako je zvijezde Lava. Naime par tisuća godina prije Krista kada bi zvijezde Bika (tada znak proljeća) zapadalo za večernji horizont, ljetni, solsticijski znak Lav istovremeno je postizao gornju kulminaciju, tako simbolički ubijajući Bika. Borba Lava i Bika jedan je od esencijalnih astroloških i kulturnih simbola, često prikazivan u umjetnosti "kaldejskog", grčkog i rimskog perioda. Kad se Mitra usred ljeta nalazi u zvijezdu Lava, on se manifestira kao *Sol invictus*, pobjednik koji silinom vrućeg daha duše uzdiže uvis. Baklja koju Mitra drži u ruci kad se rađa iz stijene, njegov je solarni simbol.

Celzo put duša kroz planetarne sfere simbolički predstavlja kao ljestve sa sedam prečki ili vrata, kakve nalazimo prikazane u *Mitreo delle sette sfere* i *Mitreo delle sette Porte*. (Sl. 6) Kozmički procesi imitirali su se u inicijacijskim obredima u svetištu speleju koji je i sam organiziran kao mikrokozmos, a raspored namještaja i ukrasa odgovarali su itinerarima.

Upućivanjem u tajne tog putovanja i vladanjem po moralnim načelima mitraizma vjernici su otkrivali misterij prežitka nakon smrti, dosezanjem astralne sfere besmrtnosti.

Neka je takva sudbina i sjeni pokojnog akademika Duje Rendića Miočevića!

LITERATURA:

- ALLEN, R. H., 1963. - *Star Names: Their Lore and Meaning*, New York.
- BEAUJEU, J., 1955. - *La religion Romaine a l'apogée de l'Empire, I – La politique religieuse des Antonins (96-192)*, Paris.
- BARBIERI, G., 1988. - Nuove iscrizioni di Marsala, *Scritti minori*, Roma, 353 – 393.
- BARTON, T., 1994. - *Ancient astrology*, New York.
- BAUSANI, A., 1979. - Notte sulla preistoria astronomica del mito di Mithra, *Atti del Seminario Internazionale su 'La specificità storico-religiosa dei Misteri di Mithra, con particolare riferimento alle fonti documentarie di Roma e Ostia' – Roma e Ostia 1978*, (ed. Ugo Bianchi), Leiden, 503-514.
- BECK, R., 1976. - The Seat of Mithras at the Equinoxes: Porphyry, De antro Nympharum 24, *Journal of Mithraic Studies*, 1-1, Téhéran – Liege, 95-98.
- BECK, R., 1977. - Cautus and Cautopates: some astronomical considerations, *Journal of Mithraic Studies*, 2-1, Téhéran – Liege, 1-17.
- BECK, R., 1978. - Interpreting the Ponza Zodiac, II, *Journal of Mithraic Studies*, 2-2, Téhéran – Liege, 87-147.
- BECK, R., 1979. - Sette Sfere, Sette Porte, and the Spring Equinoxes of A.D. 172 and 173, *Atti del Seminario Internazionale su 'La specificità storico-religiosa dei Misteri di Mithra, con particolare riferimento alle fonti documentarie di Roma e Ostia' – Roma e Ostia 1978*, (ed. Ugo Bianchi), Leiden, 515-529.
- BECK, R., 1984. - Mithraism since Franz Cumont, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II.17.4, Berlin – New York, 2002-2115.
- BECK, R., 1988. - *Planetary Gods and Planetary Orders in the Mysteries of Mithras*, [=Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 109], Leiden.
- BOEUFFLE, A. Le, 1977. - *Les noms latins d'astres et de constellations*, Paris.
- CRAMER, F. H., 1954. - *Astrology in Roman Law and Politics*, Philadelphia.
- CRAWFORD, M., 1975. - Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II.2, Berlin – New York, 560-593.
- CUMONT, F. V. M., 1911. - *The Oriental Religions in Roman Paganism*, Chicago – London.
- CUMONT, F., 1912. - *Astrology and Religion among the Greeks and Romans*, New York – London.
- ЧЕРЪШОВ, Ю. Г., 1994². - Социально-утопические идеи и миф о "золотом веке" в древнем Риме: В. 2, Ранний принципат, Новосибирск.
- DÖRNER, F. K., 1978. - Mithras in Kommagene, *Études Mithriaques: Actes du 2e Congrès International – Téhéran, du 1er au 8 septembre 1975*, [=Acta Iranica 17, Actes de Congrès IV], Téhéran – Liège, 123-133.
- DUCHESNE-GUILLEMIN, J., 1978. - Iran and Greece in Commagene, *Études Mithriaques: Actes du 2e Congrès International – Téhéran, du 1er au 8 septembre 1975*, [=Acta Iranica 17, Actes de Congrès IV], Téhéran – Liège, 187-199.
- FEARS, J. R., 1977. - *Princeps a diis electus. The Divine Election of the Princeps as a Political Concept in Rome*, Roma.
- FEARS, J. R., 1981a - The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II 17.1, Berlin – New York, 3 - 141.

- FEARS, J. R., 1981b - The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II 17.2, Berlin – New York, 736-726.
- FISCHWICK, D., 1978. - The Development of the Provincial Ruler Worship in the Western Roman Empire, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II 16.2, 1201-1253.
- FISCHWICK, D., 1987. - *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, I, Leiden.
- FISCHWICK, D., 1990. - *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, II,1, Leiden.
- FISCHWICK, D., 1992. - *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, II,2, Leiden.
- GAGÉ, J., 1985. - Apollon impérial – Garant des «Fata Romana», *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, (edd. H. Temporini – W. Haase), II 17.2, Berlin – New York, 561-630.
- GALE, R., 2000. - *Virgil on the Nature of the Things: The Georgics, Lucretius, and the Didactic traditions*, Cambridge.
- GALINSKY, G., 1967. - Sol and the Carmen Saeculare, *Latomus* 26, Bruxelles, 619-633.
- GORDON, R., 1975. - Franz Cumont and the doctrines of Mithraism, *Mithraic Studies. Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies*, (ed. John. R. Hinnells), I, Manchester, 215-48.
- GORDON, R., 1976. - The sacred geography of a mithreum: the example of Sette Sfere, *Journal of Mithraic Studies*, 1-2, Téhéran – Liege, 119-165.
- GORDON, R., 1980. - Reality, evocation and boundary in the Mysteries of Mithras, *Journal of Mithraic Studies*, 3, Téhéran – Liege, 19-99.
- GORDON, R., 1994. - Who worshipped Mithras?, *Journal of Roman Archaeology*, 7, Portsmouth, 459-474.
- GORDON, R., 1999. - Imaging Greek and Roman Magic, *Witchcraft and Magic in Europe. Volume 2. Ancient Greece and Rome*, London, 159-275.
- GUNDEL – R. BÖKER, H., 1972. - Zodiakos, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, (edd. G. Wissowa et alii), X A, München, stupac 462-479.
- GURHSTEIN, A. A., 1995. - Zodiac and the Sources of European Culture, *Vestnik drevnej istorij*, 1, Moscou, 153-160.
- HALSBERGHE, G. S., 1972. - *The cult of Sol Invictus*, [=EPRO 23], Leiden.
- HUNTER, R. L., 1995. - Written in the Stars: Poetry and Philosophy in the Phainomena of Aratus, *Arachnion* 2, <http://www.cisi.unito.it/arachne/num2/hunter.html> (August, 31).
- INSLER, S., 1978. - A New Interpretation of the Bull-slaying Motif, *Hommages à Maarten J. Vermaseren*, (ed. Margaret B. de Boer – T. Eldridge), II, Leiden, 519-538.
- JEREMIAS, A., 1909-1915. - Sterne (bei den Babyloniern), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* [ed. W. H. Roscher], IV, Leipzig, 1427-1500.
- KUNITZSCH, P. – SMART, T., 1986. - *Short guide to modern star names and their derivations*, Wiesbaden.
- KURTIK, G. Ye., 1995. - History of Zodiac according to Cuneiform Sources, *Vestnik drevnej istorij*, 1, Moscou, 175-187.
- LETTA, C., 1988. - Sol, *Lexicon iconographicum mythologiae classicae*, IV/1, Zürich – München, 592-625.
- LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., 1979. - *Continuity and change in Roman Religion*, Oxford.

- LINCOLN, B., 1982. - Mithra(s) as Sun and Savior, *La soteriologia dei culti orientali nell'impero romano: Atti del Colloquio internazionale su La soteriologia dei culti orientali nell'impero romano, Roma 24-28 Settembre 1979*, (edd. Ugo Bianchi – Maarten J. Vermaseren), Leiden, 505-523.
- MARBACH, E., 1927. - Sol, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, (edd. G. Wissowa et alii), III,A,1, Stuttgart, stupac 901-913.
- MERKELBACH, R., 1984. - *Mithras*, Hain.
- MILETIĆ, Ž., 1994. - Astronomski sadržaj na mitričkom motivu ubijanja bika, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 33(20), Zadar, 93-108.
- MILETIĆ, Ž., 1995. - Astronomija i astrologija u mitraizmu, *Kučerin zbornik*, Šibenik, 83-102.
- MILETIĆ, Ž., 1997. - Mitričko putovanje duše, *Diadora*, 18-19, Zadar, 195-220.
- MILETIĆ, Ž., 1998. - O darovima s mitričkog natpisa CIMRM 1876 iz Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 36(23), Zadar, 69-78.
- MILETIĆ, Ž., 2003. - Čeznja duše za vlažnošću tijela, *Histria antiqua*, 10, Pula, 119-124.
- NEUGEBAUER, O., 1969². - *The Exact Sciences in Antiquity*, New York.
- ONIAN, R. B., 1988. - *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, The World, Time and Fate: New Interpretations of Greek, Roman and Christian beliefs*, Cambridge.
- RAEVSKY, D. S., 1995. - History of Zodiac: Facts, Hypotheses, Reconstructions, *Vestnik drevnej istorij*, 1, Moscou, 193-199.
- RICHTER, Fr., 1909.-1915. - Sol, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (ed. W. H. Roscher), IV, Leipzig, 1137-1152.
- ROEDER, G., 1909.-1915. - Sonne und Sonnengott, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (ed. W. H. Roscher), IV, Leipzig, 1155-1210.
- SELEM, P., 1986. - Mitraizam Dalmacije i Panonije u svjetlu novih istraživanja, *Historijski zbornik*, 39/1, Zagreb, 173-204.
- SIMON, E., 1990. - *Die Götter der Römer*, München.
- SIMON, M., 1979. - Mithra et les empereurs, *Atti del Seminario Internazionale su 'La specificita storico-religiosa dei Misteri di Mithra, con particolare riferimento alle fonti documentarie di Roma e Ostia' – Roma e Ostia 1978*, (ed. Ugo Bianchi), Leiden, 411-428.
- STIERLIN, H., 2002. - *Roman Empire. From the Etruscans to the Decline of the Roman Empire*, Köln.
- SPEIDEL, M. P., 1980. - *Mithras – Orion, Greek hero and Roman army god*, Leiden.
- TALLEY, T. J., 1991. - *The Origins of the Liturgical Year*, Collegeville.
- TURCAN, R., 1998. - Culte impérial et tradition romaine, *Histria antiqua* 4, Pula, 99-106.
- ULANSEY, D., 1989. - *The origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and salvation in the Ancient world*, New York.
- VERMASEREN, M. J., 1963. - *Mithras: the Secret God*, London.
- VOGT, J., 1957. - Constantinus der Große, *Reallexikon für Christentum* (Hrsg. Theodor Klauser), III, Stuttgart, 306-379.
- WARD-PERKINS, J. B., 1981. - *Roman Imperial Architecture*, New Haven – London: Yale University Press.
- WERNICKE, K., 1895. - Apollon, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, (edd. G. Wissowa et alii), II,1, Stuttgart, stupac 1-111.
- YAMAUCHI, E. M., 1978. - The Apocalypse of Adam, Mithraism, and Pre-Christian Gnosticism, *Études Mithriaques: Actes du 2e Congrès International – Téhéran, du 1er au 8 septembre 1975*, [=Acta Iranica 17, Actes de Congrès IV], Téhéran – Liège, 537-563.

MITHRAS SOL

SUMMARY

The worship of Sol and solar cults was deeply rooted in Rome. In the late Republican and early Imperial periods the popularity of solar cults was minimal, except during the reigns of those emperors who were propagators of solar deities. Sol as a personal deity was important in the promotion of the imperial cult, as well as in proving divine origins, for the restoration of the mythic golden age, in confirmation of earthly governing under celestial patronage, and finally in apotheosis and deification. Heliolatriy would decline with the removal of individual emperors. Imported Greek, Oriental, and Egyptian components from various religious, philosophical, and astrological sources influenced the development of the cult and iconography of Sol. Aurelian created a new supreme god from local, minor, and provincial deities, who played an important role in the Roman religion of the third and fourth centuries. The article emphasizes the diversely composed characters of the solar deities worshipped in Rome, which are compared with the Mithraic Sol at three levels: mythological, cosmogonical, and liturgical.

In Mithraism, the role of Sol had already been determined during the course of the 1st century, and from the very beginning it was of great importance. Sol appears in numerous episodes of narratives depicting Mithras. His position in iconographic images featuring bull sacrifice indicates that he had a subordinate role in relation to Mithras, but these two figures are shown as equals in important images of the mythic banquet. Illustrations of stories about Mithras have acquired complicated theological interpretations. Attempts to utilize mythic cosmogonical episodes to explain the cosmic order, mean that the central Mithraic image, the sacrifice of the bull, can also be understood as an astral map. The figures from myth have their celestial counterparts in the stars and planets located in the heavenly circles – the equator and the eclipse. The heavenly counterpart of Mithras in the bull sacrifice is the Sun, particularly when it is in the constellation of Leo during the summer solstice. Mithras is the controller of all constellations and processes, he kills the astral Bull, and thus begins the cycle of the incarnation of souls. The cosmic role of Sol is the return of the soul from corporality and its elevation back into the astral sphere. The planetary deities and lesser demons are those that control the various stages in this process. Mithraism in fact affirmed this vertical ascent, in which Sol had the role of a psychopomp, as he could raise steam, and hence souls, who were held to be a breath, a vapour, something airy, light, and moist. Sol becomes an angel – a mediator between the human and divine.

Mithras and Sol are always shown as separate entities in the depictions of legends. The differences are emphasized through the iconography. An exclusive attribute of Sol is the radial crown. However, on votive inscriptions Mithras is invoked as Sol Invictus, and in scenes of petrogenesis, he is born from lifeless stone holding in his hands a knife (later used to kill the bull) and a torch (and attribute of Sol). This suggests the possibility that in theology the two figures could have been conceived as two expressions of one solar being – perhaps the Sun by night (Mithras) and day (Sol), but it is equally likely that the intention was to emphasize the opposition of these figures.

KEY WORDS: *Sol, Mithras, mythic feast, petrogenesis, bull sacrifice (tauroctonia), celestial maps, psychopomp*

